

Ukradeno in (ne)vrnjeno

Možno je, da bodo na ravni Evropske unije sprejeli zakon, po katerem bo obvezno vračanje umetnin, prilaščenih med holokavstom, potomcem njihovih lastnikov

V odboru Evropskega parlamenta za pravna vprašanja je v zadnjem času bilo nekaj razprav, katerih cilj je sprejetje zakona, po katerem bo obvezno vračanje umetnin, prilaščenih med holokavstom, potomcem njihovih lastnikov. Gre za zapleten in dolgotrajen postopek, toda vsakdo ve, da velika briselska administracija, ko je kaj že v postopku, na koncu vedno sprejme sklep.

Pričakujejo, da bo plenarna skupščina o tem zakonu razpravljala konec tega leta in da bo približno čez leto in pol zakon že lahko začel veljati. Do tedaj v državah kandidatkah za vstop v Evropsko unijo (EU) verjetno ne bo kustosa, ki ne bi večkrat nervozno pregledal, kaj vse je v njegovi zbirki in ali glede te morda ne obstajajo nejasnosti od vojne naprej. Ta čas po vsej Evropi poteka približno 170 sodnih procesov, v katerih potomci žrtev holokavsta dokazujejo lastništvo nad določenimi umetninami in na podlagi pravice do dedovanja zahtevajo, naj jim jih vrnejo. Seveda ne gre za samo 170 umetniških predmetov, ampak pogosto za vrnitev celih zbirk, med katerimi so tudi nekatere zelo vredne, denimo zbirka Herzog v Budimpešti. Zbirke so vredne toli-

dovskih organizacij sklenili konec osemdesetih let minulega stoletja v Washingtonu. Podpisalo ga je 44 držav. V ZDA po sklenitvi tega sporazuma muzeji in galerije dejansko niso povzročali nobenih večjih težav pri vračanju umetnin, če je bilo poreklo dokazano. Newyorški muzej Metropolitan takoj po podpisu tega sporazuma ni hotel vrniti dveh slik avstrijskega umetnika **Egona Schieleja** v muzej Leopold na Dunaju, ker je bilo njuno lastništvo sporno, saj se je pojavil neposreden dedič, ki je trdil, da sta njegovi.

Predstavniki odbora za vračanje ukradenih umetnin so dejali, da so nekatere evropske države, na primer Francija, zelo dobro sodelovale, medtem ko druge niso, med njimi tudi Italija. Posebna težava so države, ki kandidirajo za vstop v EU, saj je tam zasebno premoženje postalo družbena oziroma državna last. Primer omenjene zbirke Herzog je paradigmatičen. V zbirki je namreč bilo 2500 umetnin, vendar so jih v letu 1944 raznosili v različne smeri, nekatere so na Poljskem, druge v Rusiji in drugod. Lastniško pravico nad tistimi, ki so ostale na Madžarskem in so razstavljene v tamkajšnji nacionalni galeriji in muzeju lepih umetno-

Nesojena dedinja Maria Niereberg: Demokratična vlada se skriva za zakonskimi okvirji, ki legitimirajo nekdanjo pronacistično oblast.

gocnejših madžarskih umetniških zbirk, ki vključuje tudi dela **Lucasa Cranacha, van Dycka, El Greca, Goye, Tiepola, Degasa, Renoirja** in **Moneta**. Večino teh umetnin je Maria Niereberg, ki ji je z materjo uspelo pobegniti v ZDA, pripravljena prepustiti državi za odškodnino, nekaj manjših umetnin, med njimi tudi eno od del Lucasa Cranacha, pa bi rada dobila nazaj. Nierebergova je vse starejša, kot vsi drugi neposredni dediči, in začeli so sumiti, da sedanji lastniki umetnin igrajo na dejavnik časa.

V osmih letih je bilo ustanovljenih in razpuščenih nekaj delovnih skupin in strokovnih ekip, ki so obravnavale vračanje tega premoženja. Madžarska stran - čeprav se to dogaja tudi v drugih državah, denimo v Italiji - očitno proučuje, ali pomeni predaja take zbirke odtujitev nacionalne dediščine. Maria Niereberg in odbor za vračanje ukradenih umetnin, ki ga sestavljajo sposobni in vplivni ameriški pravniki, so prepričani, da ni moralno, da se demokratična vlada skriva za zakonskimi okvirji, ki legitimirajo sedanjo pronacistično oblast, ki je lastne državljane preganjala, jih pošiljala v taborišča in kradla njihovo premoženje. Kaj takega zagotovo ni v duhu zakona o ohranjanju dediščine, meni Nierebergova. A ker gre očitno za dve načeli in pogosto dve razumevanji, si je odbor za vračanje ukradenih umetnin zamislil, da bi enotni zakon sprejeli prav v Evropskem parlamentu - v EU. Zakonski okvir za vračanje ukradenih umetnin so našli - kako je svet majhen - v 7. aneksu daytonskega sporazuma oziroma v mirovnih sporazumih za BiH iz leta 1995. V aneksu številka 7 piše o obvezni vrnitvi premoženja tistim,

ki so jim ga med vojno ukradli, zato so newyorški pravni izvedenci in judovske organizacije našli v njem precedens, po katerem zahtevajo vrnitev svoje lastnine.

Del nepopolne človeške narave

Ljudje so si vedno prilaščali in kradli, tudi umetnost - to je del nepopolne človeške narave. Toda med letoma 1939 in 1945 so Judom v najhujših okoliščinah nasilja v obliki zaplomb, lažnih darovanj in prodaj za simbolično ceno kradli premoženje tako masovno, da si je celo danes težko predstavljati.

Po oceni londonske avkcijske hiše Sotheby's so nacisti kar pet milijonov umetniških del shranili v nekaj več kot 1500 skladiščih, ki so jih uredili v najrazličnejših prostorih, od zapuščenih rudnikov do kleti v gradovih. Približno polovico so jih odkrili v ameriški okupacijski coni v Nemčiji, dva milijona v tedanji sovjetski okupacijski coni, medtem ko ji je 500 tisoč shranjenih "drugod". Šele zdaj si lahko torej zamišljamo število umetnin, ki so dobile novega lastnika. Nekaj milijonov umetniških del! Seveda ne gre samo za slike in kipe, marveč tudi za izdelke umetniške obrti, knjige, objekte verskega značaja. Razsežnosti te kraje so prepoznali v vseh državah EU, zato obstajata namera in želja, da bi lastništvo nad umetninami spoštovali.

Belgijski liberalci **Wim de Clerq**, referent na debatah v odboru Evropskega parlamenta za pravne zadeve, je spomnil, da so že med nürnberškimi procesi ugotovili, da je bila kraja umetnin med holokavstom zločin proti človeštvu. Številni postnürnberški akti so države pozivali k vračanju umetnin lastnikom ali njihovim potomcem, ne glede na to, ali so trenutno v lasti nekoga, ki jih je kupil v dobri veri in ne vedoč za njihovo poreklo. Po tem zakonu in aktih država, v kateri so ukradene umetnine, ni njihova lastnica, marveč le njihova hraniteljica. Toda zdaj bi bilo treba po mnenju de Clerqa in drugih zagovornikov predloga tega zakona urediti prostor za individualne zahteve, ki so še vedno preveč odvisne od nacionalnih zakonodaj. Kateri zakon se nanašata, kako se dokazuje lastništvo, katere so, če sploh so, pravice sedanjih lastnikov, ki so ukradene umetnine kupili v dobri veri - vse to je treba urediti. Ali bo to, če bo Madžarska Nierebergovi vrnila del zbirke, ki je zdaj v Budimpešti, avtomatično pomenilo, da bodo to storile tudi Poljska in baltske države, v katerih naj bi bilo nekaj del iz zbirke Herzog. In kdaj?

Očitno gre za zapleteno pravno vprašanje. Zato so za njegovo rešitev zainteresirane tudi avkcijske hiše in lastniki velikih zbirk. Velika londonska avkcijka hiša Sotheby's ima celo skupino izvedencev, ki se ukvarja samo s proučevanjem porekla umetnin. Znano je, da se na trgu umetnin obračajo skorajda nepredstavljivi zneski denarja. Umetnost je naložba, in to razmeroma varna. Če ugotovijo, da je umetnina ukradena, ali če samo postane predmet izpodbijanja, ji vrednost pade. Le kdo bi bil pripravljen plačati na desettisoče ali stotisoče evrov ali dolarjev za nekaj, o čemer lastništvo ni stodostno prepričan? Zato ima londonski Sotheby's strokovnjake za ugotavljanje porekla umetnin. Samo ena umetnina, ki je predmet izpodbijanja lastništva, bi težko načela njihovo zanesljivost in povpraševanje po njihovih storitvah.

Med debato v Evropskem parlamentu so poudarili, da ne gre samo za materialno zadoščenje, marveč je to tudi v bistvu del zgodbe o dobrem in zlem, o pravici in krivici. Na prvi pogled je čudno, da so se newyorški pravniki iz odbora za vračanje umetnin sklicevali na daytonski sporazum. Kaj neki lahko imajo skupnega revni prebivalci Bosne, ki so jih pregnali in ki se nameravajo vrniti tja, kjer naj bi jih čakalo njihovo premoženje oziroma to, kar je od njega ostalo, in zelo bogati, že zdavnaj preminuli lastniki umetniških zbirk ter njihovi tudi "dobro situirani" potomci? Odgovor se glasi: Pravico do normalnosti, do ponovne vzpostavitve reda in zakona, da lahko nadaljujejo življenje tam, kjer so ga nasilno prekinili.

Z umetniškimi predmeti opremljeno židovsko stanovanje pred drugo svetovno vojno. Že med nürnberškimi procesi je bilo ugotovljeno, da je bila kraja umetnin med holokavstom zločin proti človeštvu. Toda po nacistih so kradli tudi komunisti, pa tudi razne ameriške, francoske in britanske uprave.

ko, da so postale del nacionalne dediščine. Toda dedinja, hči lastnika zbirke, ki so ga odpeljali v taborišče in ubili, zahteva svoje pravice. Enako velja za dela, katerih vrnitev zahtevajo na Poljskem, Slovaškem, Češkem, v Rusiji, Italiji in Avstriji. Imena uglednih evropskih galerij in zbirk, pinakotek, je mogoče pogosto zaslediti v neprijetnem kontekstu.

Lucian Simmonois, izvedenec londonske avkcijske hiše Sotheby's, je ob robu te razprave v parlamentu EU dejal, da se je kradlo povsod. Poleg nacistov, ki so lastnike pregnali in pobili, ter komunističnih oblasti, ki niso niti pomislile na to, da bi se ločile od tako pridobljene umetnosti, so kar tako mimogrede kradli tudi vsi drugi: civilisti, razne ameriške, britanske in francoske uprave, sovjetske revolucionarne brigade. Številni so domov prinesli "trofeje", ne da bi vprašali za njihove lastnike. Morda bi bilo sramoto posedovanja ukradene umetnosti mogoče še nekako prenesti, ko gre za takšna sredstva in investicije, če ne bi pred nekaj leti sprejeli odločitve, kaj se bo zgodilo s švicarskimi bankami in tajnimi računi v njej, z judovskim denarjem, ki so ga desetletja mirno "hranili", ali z varčevalnimi vlogami nacistov, ki so svoje račune polnili s tujim denarjem, večinoma Judov, potem ko so jih poslali v taborišča smrti.

Igranje na dejavnik časa

Potem ko so se uklonile švicarske banke, si je bilo mogoče misliti, da se bo podobno zgodilo tudi z umetninami in da bodo zakon na ravni EU najverjetneje sprejeli. Države, kot so Nizozemska, Belgija, Nemčija, Francija, Grčija, Italija in tudi Rusija, so sprejele nacionalne zakone, ki predpisujejo vračanje ukradenih umetnin. Poleg tega obstajajo sporazumi, ki sicer niso zakonsko obvezujoči, vendar se države z njimi obvezujejo, da bodo vrnile umetnine, ki so bile ukradene. Najbolj znan je sporazum, ki so ga na pobudo ju-

sti, uveljavlja dedinja **Maria Niereberg**. Sredi devetdesetih let minulega tisočletja je zahtevala, naj ji vrnejo njeno premoženje, slike in kipe, ki so zdaj last države. Čeprav nihče niti enkrat ni zanimal, da je to njena dediščina, se je postopek zavlekel, njegovo reševanje pa je bilo tudi odvisno od političnega profila madžarskih vlad. Maria Niereberg je povedala, da je denimo v času **Orbanove** vlade primer stal na mrtvi točki. Gre za eno najdra-

Slika Lucasa Cranacha, nekoč v judovski lasti, danes del ene najdragocenejših madžarskih državnih umetniških zbirk.